

International Journal of Languages' Education and Teaching
Volume 6, Issue 3, September 2018, p. 499-503

Received	Reviewed	Published	Doi Number
23.02.2018	10.04.2018	30.09.2018	10.18298/ijlet.2623

Reduplications as a Word-Formation Method

Yasemin ÇÜRÜK¹

ABSTRACT

Reduplication is a common style of expression in the World languages. Turkish is also one of the languages commonly used these reduplications. For this reason, reduplications have been studied for many times. These studies are generally syntactic because reduplications are syntactic construction that reinforcing meaning. However, there are also some examples in which the reduplications became stereotyped and lexicalise or those that emerged directly. In this case, the reduplications become morphological. But what really matters is whether the new word constructs should be regarded as a reduplication or a subtype of compound words. Because the structure of the reduplicated words is similar to the structure of the compound words. For this reason, in this study it will be evaluated whether the reduplications that contribute to the derivation of new words will be handled under a compound word heading.

Key Words: Reduplication, word-formation, syntax, morphology, Turkish.

Sözcük Türetme Yöntemi Olarak İkileme

ÖZET

İkilemeler, pek çok dünya dilinde olduğu gibi Türkçede de sıkça kullanılan bir anlatım biçimidir. Bu nedenle ikilemeler üzerine pek çok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar genel olarak sözdizimseldir. Çünkü ikilemeler sözdizimsel yapılardır ve anlamı pekiştirme görevine sahiptirler. Ancak ikilemelerin kalıplaşıp yeni sözcük oluşturduğu veya doğrudan ortaya çıkan örnekler de dilimizde mevcuttur. Bu durum bu zamana kadar sözdizimsel bakımdan ele alınmış olan ikilemelerin biçimbilimsel bakımdan da incelenebileceğini gösterir. Bu çalışmada yeni sözcük ortaya koyan yapılar ikileme olarak mı alınmalı yoksa birleşik sözcüklerin alt türü olarak mı değerlendirilmelidir sorularına odaklanılacaktır. Yeni sözcük oluşturan ikilemelerin yapısı ile birleşik sözcüklerin yapısı benzer olduğundan bu çalışmada yeni sözcük türetmeye katkı sağlayan ikilemelerin, birleşik sözcük başlığı altında ele alınıp alınmayacağı konusu değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: İkileme, sözcük türetimi, sözdizimi, biçimbilim, Türkçe.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Doğu Üniversitesi, ycuruk@dogus.edu.tr

1. Giriş

İkilemeler, anlamı kuvvetlendirmek ve çeşitlendirmek için kullanılan bir anlatım biçimidir. Türkçede tanımı, anlamı pekiştirmek için sözcüğün aynen tekrar edilmesi ya da zıt veya eş anlamlı sözcüklerin kullanılması (Hatipoğlu 1971: 9; Türkçe Sözlük 2005: 948), hatta aynı kelimenin eksiz olarak tekrar edilmesi (Ergin 1972: 377- 379) veya sözcüklerin ya da seslerin tekrarı (Topaloğlu 1989: 87; Vardar 1988: 125) şeklinde yapılan ikilemeler, öbek olarak kabul edilir ve sözdizimseldir. Ancak bazı ikilemeler zamanla kalıplaşmış sözlükselleşir. Bu durumda da bu tür ikilemeleri biçimbilimsel açıdan değerlendirmekte fayda vardır. Çünkü bu ikilemeler artık sözdizimsel değildir, kalıcı biçimler oluşturmuştur. Ancak bazı araştırmacılar ikilemelerin kalıplaşmış sözler olduğunu belirtir (Gökdayı 2008: 89). Bütün ikilemeler kalıplaşmış mıdır? *Gramer Terimleri Sözlüğü*'nde kalıplaşma "Herhangi bir kelimeye eklenen çekim veya yapım ekinin bilinen belirli görevi ile değil de eklendiği kelime ile beklendiğinden ayrı yeni bir anlam meydana getirecek şekilde birleşip kaynaşması olayı: gözde "sevgili", yüzde (%), öte, dolayı, ötürü, ileri, dışarı, yeniden, Kum. Köpten "çok önce"; yayan, için için, nereye, giysi, öğün "bir defalık yiyecek", birisi, böylesine, gibi, nicesi? "nasıl?" vb. Aynı durum iki ya da daha çok kelimenin anlam kaymasına uğrayarak ilk anlamlarından farklı bir biçimde kaynaşip kalıplaşması için de söz konusudur. Birleşik kelimelerin bir kısmı ve deyimler böyle bir kalıplaşmanın ürünüdür: Akbaba, kaptıkaçtı, şıpsıvodi, dolmuş, dolma, dondurma, göze girmek, gözden düşmek, başgöz etmek, dibine darı ekmek, dil dökmek. vb." (Korkmaz 2007: 137). Bu açıklamadan yola çıkarak ikilemeleri kalıplaşmış olarak alırsak eğer, ikilemeleri oluşturan sözcüklerin anlamının, ikilemenin anlamından tamamen farklı olması gerekir. İkilemeler arasında sözcüklerin anlamından farklı anlama gelen ikilemeler de vardır, ancak bunları artık sözdizimsel değil, biçimbilimsel açıdan değerlendirebiliriz. Çünkü kalıplaşmış olan yapılar da sözcüklerin yeri, kullanımı değişmez. İkilemelerde ise istenildiği takdirde her sözcük yinelenir. İkilemelerde anlamı kuvvetlendirme esastır. Maksat yeni sözcük türetme değildir. Anlık kullanımlarda anlamı pekiştirmektir. Bu sebeple her sözcüğün ikilenme potansiyeli vardır. Eğer ikileme kalıplaştıysa sözlükselleşme süreci tamamlanmış demektir. Bu durumda da bu yapıları ikileme olarak alsak bile birleşik sözcüklerin alt türü olan sıralı birleşikler başlığı altında değerlendirmek gerekir. Hatta sözlükselleşen ikilemeler için "ikilemeli birleşik" terimi kullanılabilir (Çürük 2017: 117- 118).

(a) [gel]e+[git]e=[gelgit]a

(b) [kap]e+[kaç]e=[kapkaç]a

(c) [vurdulu]s+[kırdılı]s= [vurdulu kırdılı]s (film)

Bu örneklerde de görüldüğü üzere (a), (b), (c)'deki yapıları öbek olarak değerlendirmek doğru değildir.

(d) hızlı hızlı (yürüme, koşmak, konuşmak,...)

(e) kaşık kaşık (yemek)

(f) sepet sepet (yumurta)

(g) sokak sokak (aramak)

(d), (e), (f), (g) örnekleri öbek olduğu için (a), (b), (c) örneklerinden sözcük türü olarak da farklılık göstermektedir. (a), (b), (c)'deki yapılar sözcük türü olarak ya ad ya da sıfat olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yapılar sözlükselleştiği için sözcük türü de değişmez. Örneğin:

[kap]e+[kaç]e=[kapkaç]a sözcük türü olarak addır. Görüldüğü üzere ad olarak kullanılan bu yapı artık geçici bir yapı değildir, kalıplaşmıştır. Yeni bir sözcüğe dönüşmüştür. Yani ikilemelere kalıplaşmış dersek, bütün örneklerin leksikal olması gerekir. İkilemelerin çoğu leksik birimler olmadığı için ikilemelere kalıplaşmış demek bu açıdan doğru değildir. İkilemeler geçici yapılarıdır. Kalıplaştıklarında yeni bir sözcük oluşturmuş olurlar. Doğrudan sözcük türetmek amacıyla kurulan ikilemeler de vardır. Sözlükselleşme sürecine gerek kalmaksızın yeni bir sözlükbirim olurlar.

1. İkilemelerin Sözcük Türetimine Katkısı²

İkilemelerin birleşik sözcükler gibi en az iki sözcüğün birleşmesinden oluştuğu için ikilemeleri birleşiklerin alt türü olarak almanın doğru olduğu kanısındayım. Bu sebeple ikilemeli birleşikler ya da sıralı birleşikler olarak ikilemelerin sözcük türetmeye olan katkısını bazı örneklerle değerlendirelim:

(a) [alış]e+[veriş]e=[alışveriş]a

a. 1. tic. Satın alma ve satma işi, alım satım, muamele. 2. mec. İlişki, münasebet: 'O bir defa bile görmemişti bu adamı. Bir alışverişi yoktu onunla.' -T. Buğra. (TDK Online Büyük Türkçe Sözlük).

Bu örnekte görüldüğü üzere isim-fiil eki almış iki eylem birleşerek yeni bir sözcük türetir. *Alma verme* eyleminin karşılıklı yapılması bu sözcüğe bu anlamı katmıştır. Sözcük türünde de değişiklik göze çarpar. Burada sorulması gereken soru şudur: Başlangıçta bu yapı sözdizimsel bir yapıydı da zamanla kalıplaşarak sözlüksel bir yapıya mı dönüşmüştür yoksa bu yapı en başından beri sözlükbirim miydi? Belki de çeviri yoluyla türetilmiş bir yapıdır. Bunun için daha ayrıntılı bir araştırma yapmakta fayda var.

(b) [biçer]e+[döver]e=[biçerdöver]a

a. (biçe'rdöver) Ekin biçen, döven, taneleri ayıran, samanı deste veya balya durumuna getiren makine. (Güncel Türkçe Sözlük)

b. Fr. moissonneuse-batteuse (tarım) (BSTS / Orta Öğretim Terimleri Kılavuzu 1963) (TDK Online Türkçe Sözlük).

Bu örnek, tarımda kullanılan makinenin adı olarak karşımıza çıkar. Fransızca aslı *moissonneuse-batteuse* olan bu sözcükte *moissonneuse* "orakçı: biçme eylemini yapan", *batteuse* ise "patoz: harman dövme makinesi" anlamına gelir. Bu nedenle bu iki sözcük bir araya geldiğinde hem biçme hem de dövme eylemini gerçekleştiren makine anlamında kullanılır. Buradan yola çıkarak Türkçede de benzer yapıda iki sözcüğün birlikte kullanılması sonucu ortaya çıkan *biçerdöver*, çeviri yoluyla kazandırılmış bir sözcük olabilir. Ancak sözcük türetme yöntemleri iç içe geçtiğinden ve bu sözcükte

² Bu konuda Mustafa Ağca'nın da benzer bir çalışması bulunmaktadır. Bu durum ikilemelerin sözcük türetimine katkısının önemini göstermektedir. Bu çalışmanın, Mustafa Ağca'nın *Türkçede Bir Söz Türetim Yöntemi ve Gramatikal İşaretleme Olarak Yineleme* adlı çalışmasından farkı ikilemeleri, sözcük türetme yöntemi olarak ayrı başlıkta değil birleştirme yönteminin alt başlığı olarak değerlendirmiş olmasıdır.

yinelenen ek de olsa bir yineleme olduğu için ikileme başlığı altında değerlendirdik. Her ne kadar ikileme yoluyla türetilmiş sözcükleri ikilemeli birleşik ya da sıralı birleşik başlığı altında değerlendiresek de bu örnek ikilemelerin sözcük türetimindeki katkısını açıkça ortaya koymaya yarar.

(c)[kaptı]e+[kaçtı]e = [kaptıkaçtı]a kaptıkaçtı

a. (kaptı'kaçtı) 1. Yolcu taşımakta kullanılan motorlu küçük taşıt: 'Kaptıkaçtı tipi arabası arka tekerlekleri duvara takılı durmuştu.' -A. Kulin. 2. İskambil kâğıtlarıyla oynanan bir tür oyun: 'Kadınlarla beraber külhanbeylerin kaptıkaçtı oynadıkları yalnız kahve ile çay içilen bir halk kahvesi vardı.' -S. F. Abasıyanık. 3. Kapıp kaçarak yapılan hırsızlık. (Güncel Türkçe Sözlük)

(d) [kap]e + [kaç]e = [kapkaç]a

"Kapıp kaçmak yoluyla yapılan bir hırsızlık türü" (Güncel Türkçe Sözlük)

Bu hırsızlık eyleminde hız önemli olduğu için *kapma* ve *kaçma* eylemleri birlikte kullanılmış, böylece ortaya bu sözcük çıkmıştır. İki eylemde emir çekimindedir.

(e) [abur]y [cubur]y = [abur cubur]a

1. isim Yararı gözetilmeksizin rastgele yenilen şeyler

"Havaların çok sıcak gitmesinden mi yoksa bu sıcaklarda abur cubur yediğim için mi, bilemem, dört gün önce birdenbire kıvrandırıcı bir ağrıyla yatağa düştüm." - N. Hikmet (Güncel Türkçe Sözlük)

Bu örnekte görüldüğü üzere yansıma sözcüklerden yeni bir sözcük türetilmiştir. Aslında gerek *Derleme Sözlüğü* gerekse *Tarama Sözlüğü* incelendiğinde ikileme yoluyla sözcük türetmenin Türkçe için yeni bir metot olmadığı görülecektir. Özellikle de halk ağzından ikilemenin çok sık kullanılması bu yönetim yeni sözcük türetiminde halk ağzında daha çok karşımıza çıkmasını sağlamaktadır. Aşağıda yer alan bazı örnekler *Derleme Sözlüğü*'nden taranarak tespit edilmiştir: *abacı kebeci* "eş dost akraba" (DS/I, s. 5), *altın amarat* "mücevher, ziynet" (DS/I, s. 231), *anda bunda* "seyrek" (DS/I, s.256), *aram aram* "ara sıra" (DS/I, s. 297), *badıbudu* "dedikodu" (DS/I s. 466)

Yeni Tarama Sözlüğü'nü taradığımızda ise karşımıza çıkan örnekler de ikileme yönteminin yeni bir yöntem olmadığını göstergesidir: *delim dürlü* "çeşitli, çeşit çeşit", *döl döş* "çoluk çocuk", *efir üfür* "abur cubur", *enju yanju* "şaşkın", *fırfırı* "fırlak, ortasından delinmiş iki deliğe geçirilen iplik iki yana çekildikçe fırl fırl dönen ve değirmi olarak kesilmiş kösele ya da tahtadan yapılmış oyuncak", *gelimli gidimli* "ölümlü", *hırtı pırtı* " pılı pırtı" (Dilçin 1983: 63, 72, 78, 83, 89, 91, 107).

Eski Türkçede de ikileme, sözcük türetme yöntemi olarak kullanılmıştır: *adaş kadaş* "arkadaş, dost, ahabab, soy sop", *isig isiglig* "sıtma" (Caferoğlu 2015: 3, 98). Bilal Aktan'ın *Dîvânü Lügâti't-Türk'ün Söz Varlığında Yer Alan İkilemeler*'i ele aldığı çalışmasında *alış bəriş*: Bir hakkı alma verme, (alış veriş) (I, 62/16), *em sem*: İlaç, çare (I, 408/28), *eşiç bukaç*: Tencere, bardak, tas (I, 357/24), *eşiç*: Tencere (I, 52/8), *çöp çep*: Değersiz, (çer çöp) (I, 318/18) gibi bazı örnekler göze çarpmaktadır (2010: 8,9,10).

Zuhal Kargı Ölmez'in *Kutadgu Bilig* üzerine yaptığı çalışmada da yeni sözcük türetmiş ikileme örnekleri göze çarpmaktadır: *adaş koldaş* "arkadaş, dost, eş~dost" 1697, *asığ tusu* "yarar, fayda" 3258, *at*

adgır "at aygır" 4441, *bilge büğü* "bilgin, bilge', akıllı" 192, 287,495, 1743,2518, 2699,2785, 3934,4682, 4723, 5529, 5921 (1997: 21, 27, 27, 30)

Harezmi Türkçesinde *aşlık tarıg* : "buğday", tapuğu yumuşu: "hizmetçi" (Toprak 2005: 279)

4. Sonuç

İkilemeler, sözdizimsel yapılar olmasına rağmen incelenen örneklerden de anlaşıldığı üzere yeni sözcük türetimine de katkı sağlamaktadır. Sadece günümüzde değil tarihsel süreçte de bu durumun geçerli olduğunu görmekteyiz. Eski Türkçede dost anlamına gelene *adaş kadaş*, Eski Anadolu Türkçesi döneminde şaşkın anlamındaki *eñü yañu*, Kutadgu Bilig'de geçen ve yarar anlamına gelen *asıg tusu*, *Dîvânu Lüğâti't-Türk'te* ilaç anlamındaki *em sem*, Türkiye Türkçesindeki *biçerdöver* gibi örnekler ikilemelerin sözcük türetimine olan katkısını göstermektedir. Bu durumda yeni sözcük türeten ikilemeleri, sözcük türetme yöntemi olarak almak gerekmektedir. Zaten bu konuda özellikle de son yıllarda yapılan çalışmalar, ikilemelerin türetim yöntemi olarak kabul edildiğinin göstergesidir. Ancak ikilemeleri ayrı bir yöntem olarak değil, birleştirme yöntemi başlığı altında değerlendirmekte fayda vardır. Sonuçta ikilemelerin oluşum süreci birleşik sözcüklerden farklı değildir.

Kaynakça

- Ağca, M. (2017). Türkçede Bir Söz Türetim Yöntemi ve Gramatikal İşaretleyici Olarak Yineleme. *Türkbilig*, 2017/34: 89-104
- Aktan, B. (2010). "Divanü Lüğâti't-Türk'te İkilemeler", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 28 (Güz), 1-12
- Caferoğlu, A. (2015). Eski Uygurca Sözlüğü. 3. Baskı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Çürük, Y. (2017). *Türkçede Birleşik Sözcükler: İsimler*. Basılmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Yeni Türk Dili Bilim Dalı.
- Derleme Sözlüğü (1962-1982). Cilt I-XII. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ergin, M. (1972). Türk Dil Bilgisi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Gökdayı, H. (2008). Türkçede Kalıp Sözcükler. *Bilig Kış / 2008 sayı 44*: 89-110.
- Hatipoğlu, V. (1971). *Türk Dilinde İkileme*. Ankara: TDK Yayınları: 328.
- Korkmaz, Z. (2007). *Grammer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Ölmez, Z. K. (1997), Kutadgu Bilig'de İkilemeler (1), *Türk Dilleri Araştırmaları 7* (1997): 19-40
- Topaloğlu, A. (1989). *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ötüken Yayınları: 207.
- Toprak, F. (2005). Harezmi Türkçesinde İkilemeler. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* Cilt: V, Sayı 2, Sayfa: 277-292
- Türkçe Sözlük (2005). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 549, ss. 948.
- Vardar, B. (1988). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: ABC Kitabevi, ss. 125.
- Dilçin, C. (1983). *Yeni Tarama Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5a674065b5d9b0.93945999 (23.01.2018)
- <http://dictionary.reverso.net/french-english/moissonneuse-batteuse> (23.01.2018)